

ΤΟ
ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ
ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΥΠΟ^Θ
GUIDO CALOGERO

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΛΕΤΣΙΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΛΕΤΣΙΟΣ

‘Ο ἔξετάζων τὸ ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς σκέψεως, κατὰ τὸ τελευταῖον διαρρεῦσαν τέταρτον τοῦ αἰῶνος, ἐπιτελεσθὲν ἔργον, ἀπὸ τῆς πρώτης ἀναγεννήσεως τοῦ ἁγελιανισμοῦ μέχρι τῆς βαθείας ἐκ νέου ἐπεξεργασίας τούτου, εἰς πάντοτε πρωτοτυποτέρας μορφάς, θέλει παρατηρήσῃ ὅτι ἀναπτύσσεται ἐν αὐτῇ διαδοχικῶς σειρὰ προβλημάτων, τὰ διοῖα, ἀναλαμβάνοντα, μετὰ τὸ πείραμα τοῦ θετικισμοῦ καὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ, τὰς μεγάλας θέσεις τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, κατορθώνοντας μεταρρυθμόρφωσον αὐτὰς εἰς νέας τυπικὰς μορφάς. Συνάμα παρατηρεῖται ἐν τῇ συγχρόνῳ Ἰταλικῇ σκέψει ζωηρὸν ἴστορικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ὅδηγον εἰς τὴν, ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ γενεσιονοργικῇ ἀνασυνθέσει τῆς ἔξελίξεώς των, ἀναζήτησιν τῆς δικαιολογίας τῶν τελευταίων θεωρητικῶν αὐτῶν συμπερασμάτων, καθ' ὃσον ταῦτα καταδεικνύονται ως αἱ πλέον προσηρμοσμέναι προύπομέσεις διὰ τὴν ἴστορικὴν γνῶσιν τῶν προβλημάτων αὐτῶν.

‘Η συνοπτικὴ ἔξετασις τῶν σπουδαίοτέρων ἐκ τῶν προβλημάτων καὶ τῶν θέσεων αὐτῶν, κατὰ τὸ οὖσιωδέστερα αὐτῶν οημεῖα, θεωρουμένων μάλιστα τῶν ἀκραίων σημείων τῆς ἴστορικῆς ἔξελίξεως αὐτῶν καὶ συγχρόνως τῶν προηγηθεισῶν μορφῶν πρὸς ἡς, ἀπὸ ὄργανικῆς ἀπόρψεως δέον τὰ προβλήματα καὶ αἱ θέσεις αὐταὶ κατ' ἀνάγκην νὰ φέρονται, ἥ τοιαύτη ἵσως ἔξετασις ἀποτελεῖ τὸν καλύτερον τρόπον διὰ νὰ κατορθώσῃ τις νὰ συλλέβῃ ἐν κατόψει συνθετικῆ, ὅσα δὲ νεώτερος Ἰταλικὸς ἰδεαλισμὸς ἐπετέλεσε καὶ ὅσα ὑπολείπονται πρὸς ἐπιτέλεσιν, ως καὶ διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τις συγχρόνως, ποῖα ἐκ τῶν ἐπιτελεσθέντων δικαιοῦνται νὰ διεκδικήσουν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς εὑρωπαϊκῆς ἐπιστήμης.

I

·Ο ιταλικὸς ἰδεαλισμὸς ἔχει, κατὰ πρῶτον λόγον, τὸν χαρακτῆρα ἀποφασιστικῆς ἀντιδράσεως κατὰ πάσης ἀπλῶς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως στρεφομένης θεωρίας ὑπὸ οὐανδήποτε μορφὴν καὶ ἀν ἐμφανίζεται αὐτῇ, οὐλιστικὴν ἢ πνευματιστικὴν. ·Ηδη εἰς τὰς σκέψεις τοῦ Benedetto Croce (1), τοῦ ἀνανεώσαντος τὴν καλλιέργειαν τῆς ιταλικῆς φιλοσοφίας, καθίσταται, ἀπὸ τῶν πρῶτων ἀρχῶν, καταργήσης ἢ πολεμικῆς κατὰ πάσης θετικιζούσης ἢ πλατωνιζούσης ἀντικείμενικοποιήσεως τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου τῆς γνώσεως.

·Η παλαιὰ κραυγὴ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν «μεταφυσικήν», ἥτις εἶχεν ἀποτελέσει τὸ σύνθημα τῆς ἀντιδράσεως τοῦ ἐπιπεριστροῦ τῆς ἐπακολουθησάσης, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τὴν μεγάλην ἀνθησιν τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ Kant καὶ τοῦ Hegel, ἐπαναλαμβάνεται ἥδη, ἀλλ’ ὑπὸ αὐστηροτέραν Ἑγνοιαν, στρεφομένη ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ θετικισμοῦ, ὅπτις, ἀφοῦ τὰ μάλα συνετέλεσε νὰ καταστήσῃ ἐμφανῆ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τὰ ἴδιαίτερα δίκαια, ὑπεράγαν καταπατηθέντα εἰς τὰ προηγηθέντα συστήματα, ἀπώλεσε μετὰ ταῦτα τὴν συνείδησιν τῶν ὄφισιν τῆς πολεμικῆς του ἀξίας καὶ ἀνήγειρε, μὲ τὴν σειράν του, ἐπὶ τοῦ ἱδίου του πεδίου, τὸν μεταφυσικὸν πύργον τῆς «πολιγματικότητος», τῆς οὕσης καὶ γιγνομένης, καὶ τελικῶς, ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς φύσει, «ἰκατανοήτου». Πρόκειται τῷ δόντι περὶ μεταφυσικῶν συγχροτημάτων ὅχι διλγότερον ἀρχαῖκῶν ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ δύοϊα ὁ μᾶλλον ἢ ἥττον τελεογικῶς σκεπτόμενος καὶ ἥδη παρωχημένος spiritualismus ἐπεχείρει κατὰ διαφόρους τρόπους; νὰ διατηρήσῃ ἐν ζωῇ.

·Γ! φιλοσοφία τοῦ Croce, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἀντῆς, τῶν ἀποβλεποντῶν κυρίως εἰς τὴν θεωρίαν τῆς αἰσθητικῆς, τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἵστοριογραφίας, μέχρι τῆς ὀριμωτέρας αὐτῆς διατυπώσεως, ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ ἀπόψεις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου συνδέονται εἰς δργανικὸν σύστημα, διέπεται σταθερῶς ὑπὸ τῆς ἀκολούθου σκέψεως· ὅτι δὲν ὑπάρχει πνευματικὴ ἐνέργεια, καλλιτεχνικὴ ἐνόρθασις ἢ φιλοσοφικὸς στοχασμός,

(1) Οὗτον πρβλ. τοὺς τέσσαρας τόμους τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ νοῦ» καὶ τοὺς ἑξ τόμους τῶν «Φιλοσοφικῶν δοκιμίων» ἐν τῷ πλήρει συλλογῇ τῶν ἔργων τοῦ, ἐκδοθείση ὑπὸ τοῦ Laterza ἐν Bari.

πρᾶξις πολιτικὴ ἢ πρᾶξις ἡθικὴ ἢ δποία νὰ δύναται ἄλλως νὰ ἔννοηθῇ εἰ μὴ κατὰ τὴν συγκεκριμένην ὑποκειμενικότητα τῆς μορφῆς αὐτῆς, τοῦτέστι μόνον ἐφ' ὅσον αὐτὴ αὕτη δύναται νὰ λογοδοτήσῃ περὶ τῶν ἐν αὐτῇ δύναμενων νὰ διακριθῶσι ὑλικῶν στοιχείων καὶ ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν δύνανται νὰ γαθορίσουν ἔκείνην. Κατ' ἀκολουθίαν ἔκτὸς τῆς ἐπιστημονικῆς πείρας δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἀνεξάρτητος πραγματικότης, ἢ δὲ φιλοσοφία, ὡς αὐτεπίγνωσις τοῦ λόγου εἰς τὰς κατηγορικὰς του μορφάς, εἰς τὰς τυπικὰς ἐμφανίσεις τῆς ἐνεργείας του, δὲν εἶναι οὐδαμῶς πλέον ἀναγνώρισις καὶ ἐρμηνεία μαζίς οἷασδήποτε ὑπερβατικῆς, ὑλικῆς ἢ ἰδεατῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἀπλῶς ἢ μεθοδολογικὴ ἀποψίς τῆς ἴστοριογραφίας, ἐξ ᾧς φωτίζονται τὰ γενικὰ κοινῆρια τὰ θεμελιοῦντα πᾶσαν ἴστορικὴν ἀναπύνθεσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας.

Ἐν τούτοις δὲ *humanismus* τῆς θεωρίας τοῦ Croce, τόσον χαρακτηριστικῶς συγχρόνου, παραμένει ἐν τισὶ μᾶλλον πόθος παρὰ ἀπόκτημα, πάσχει δὲ ἀπὸ ἐσωτερικὰς ἀπορίας, προδιδούσας τὸν τρόπον καθ' ὅν, τὸ σύπτημα ποικιλοτρόπως αὐξάνονται καὶ ἐξελισσομένον, ἥλθεν εἰς ἔαυτὸν, τοῦτέστι συνετέθη. Ἡ ἵκανότης τοῦ ἀνάγειν ἐκάστην ἀποψιν τοῦ κόσμου εἰς τὴν ἴδιαν ζωντανὴν γνῶσιν, ἡ διασφαλίζουσα τὸν καθαρῶς ἴδεοκρατικὸν χαρακτῆρα τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, ἀφορᾶ μᾶλλον αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφίαν ὃς ὁλοκληρωτικὴν αὐτοῦ θεωρητικοποίησιν καὶ πρακτικοποίησιν (μὴ καταστάσαν ἀντικείμενον θεωρίας) παρὰ τὴν μίαν τῶν τεσσάρων τοῦ συνειδότος θέσεων ἢ δποία, ἐν τῇ συστήματί του, περιλαμβάνει, προηγουμένη τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας, τὴν ἐνέργειαν τὴν θεωρητικὴν, ὡς τὴν κατ' ἔξοχὴν φιλοσοφικὴν ἐτέργειαν. Καὶ μεταξὺ τῶν τοιούτων θέσεων, παραμένει παρ' ὅλα ταῦτα ἐν ἱσχύi ἢ παλαιὰ προϋπόθεσις πάσης πραγματιστικῆς γνωσεολογίας, καθ' ἣν εἰς τὴν γνωστικὴν ἢ πρακτικὴν ἀντίδρασιν ἐνὸς τῶν στοιχείων τοῦ συνειδότος προϋποτίθεται ἢ ὑπὸ τοῦ ἔτερου στοιχείου πραγματοποίησις. Ὁ θεν ὁ γνωσεολογικὸς πραγματισμὸς ὑπερικηθεὶς εἰς τὸ σύνολον τοῦ συστήματος τοῦ Croce καὶ εἰς τὴν διαπνέουσαν αὐτὸν πρόθεσιν, ἐμφωλεύει ἐν τούτοις ἐμμόνως εἰς πολλὰς τυπικὰς ἀπόψεις τῶν κατ' ἓνταν του συνθέσεων.

Τούγαντίον χωρὶς ὅλιγωτέραν εὑρύτητα ἀντιλήψεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ μὲ πολὺ ἀποφασιστικωτέραν αὐστηρότητα

ἐν τῇ θεωρητικῇ ἐπιχειρηματολογίᾳ καὶ ἐν τῇ ἵστορικῇ θεμελιώσει, ἀντιμετωπίζεται τὸ θεμελιῶδες γνωσεολογικὸν πρόβλημα ὑπὸ τῆς ἴδεοκρατικῆς θεωρίας τοῦ Giovanni Gentile (1). Ἡ φιλοσοφία τοῦ Gentile πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πλέον τολμηρὰ καὶ προχωρημένη ἔκδήλωσις τῶν ζωτικωτέρων ζητημάτων τῆς γνωσεολογίας τῆς συγχρόνου ἴδεοκρατίας. Ωπλισμένη μὲ δύναμιν ἐρμηνευτικὴν καὶ πολεμικήν, δικαιολογεῖ τὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς διὰ τῆς συνεπεῖνς προελεύσεως τῶν ἐσωτερικῶν τῆς στοιχείων ἀπὸ τὰς προηγηθείσας φιλοσοφικὰς κατευθύνσεις. Καντιανισμὸς καὶ ἐγελιανισμὸς, λόγου χάριν, ἀναγκενῶνται εἰς τέλον ἐν αὐτῇ, ἀφοῦ ἀποβάλλουν τὰ ἔτοιμόρροπα μέρη τῶν συστημάτων αὐτῶν, τὰ δποῖα δικαίως ὑπέκυψαν εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ θετικισμοῦ. Δι’ αὐτοῦ ὑπονοεῖται τὸ κατὰ Kant ὑποκείμενον ὑπὸ τῆς εἰδικὴν μορφὴν καθ’ ᾧ τοῦτο θεωρεῖται ἡ οbjecto ὡς περιοριζόμενον ὑπὸ πράγματος αὐτοῦ καθ’ ἑαυτό.

Ὑπὸ τοιαύτην μορφὴν δὲν δύναται τὸ ὑποκείμενον νὰ δικαιολογήσῃ ἐν οἰονδήποτε ἐκ τῶν κατηγορημάτων ἢτινα ἔχει ὡς νοητὸν ὑποκείμενον, ὑποκείμενον ἐν τῷ δποῖῳ πραγματοῦται ἢ κατηγορία τῶν κατηγοριῶν, τὸ «ἔγὼ σκέπτομαι».

Τῷ ὅντι ἐὰν τοῦτο τὸ «ἔγὼ σκέπτομαι» πρέπει πράγματι νὰ τεθῇ ὡς ἀναπότρεπτος βάσις πάσης κατηγορίας, θεωρουμένης ὡς εἰδικοῦ δρισμοῦ τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ ἐνότητος, χωρὶς ὅμιτος πάλιν τοῦτο τὸ «ἔγὼ σκέπτομαι» νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εἰδικὸς δρισμὸς μᾶς ἐπιβαθμιερας ἐνότητος, τότε δὲν δύναται τοῦτο νὰ ἀφομοιωθῇ ἀνευλογικῶν δυσχερειῶν πρὸς τὸ συγκεκριμένον «ἔγὼ σκέπτομαι», τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἐνεργὸν πραγμάτωσιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἐν ᾧ πράγματι ἡ κανικανὴ θεωρία ζῆται καὶ ἐλέγχεται.² Εἴτε ἄλλου, οὐδὲν ὑπάρχει, δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἔνον πρὸς τὸ ἀληθεῖς τοῦτο «ἔγὼ σκέπτομαι».

Καὶ αὐτὴ ἡ γνώμη, ὅτι τὸ «νοούμενον» δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ εἶναι ἔργον τῆς γνώσεως καὶ ἡ γνῶσις πλανᾶται διαγιγνώσκουσα ὁρια-

(1) Πρβλ., κυρίως τὴν «Γενικὴν θεωρίαν τοῦ νοῦ ὡς καθαρᾶς ἐνεργείας» 4η ἔκδ. Bari, Laterza 1924. Τοῦ ἔργου τούτου ὑπάρχει γαλλικὴ καὶ ἀγγλικὴ παραφρασίς παρὰ τοῖς ἐκδόταις Alcan τῶν Παρισίων καὶ Macmillan τοῦ Λονδίου.

καὶ ἀπηγορευμένας δι' ἔαυτὴν ζώνας, μὴ διαβλέπουσα ὅτι δὲν θὰ ἥδυ-
νατο νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τούτου ἂν δὲν τὰς ἐγγόριζε, ἐὰν δηλαδὴ δὲν
ἥρνεῖτο συγχρόνως τὸ μὴ κατανοητὸν τούτων, ὡς κειμένων «πέραν»
τοῦ κράτους αὐτῆς.

Τὸ ἀπόλυτὸν «ἔγω» δὲν εἶναι ποτὲ τὸ θεωρούμενον, ἀλλ' αὐτὸ τὸ
θεωροῦν, εἴναι τὸ ὑποκείμενον ἐν τῇ καθαρῷ του ἐνεργείᾳ, ὅχι «τὸ
ἔγω», ἀλλὰ «ἔγω», ἐν τῇ αἰωνίᾳ παρουσίᾳ τῆς ἀξίας τοῦ λόγου τού-
του, ἐφ' ὃσον τὸ περιεχόμενόν του δὲν τὸ ἀντιλαμβανόμεθα ἀφηρημέ-
νως, ἀλλ' ἀποτελεῖ τοῦτο αὐτὴν ταύτην τὴν πραγματοποίησιν τῆς
σκεπτομένης ὑποκειμενικότητος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς. Οὐδὲν ἔτερον
σημαίνει ἡ ζωτικὴ ἀρχὴ τοῦ «ἐνεργισμοῦ» τοῦ Gentile. Εἶναι αὐτὴ
αὕτη ἡ ἔννοια τῆς ἀπολύτου ὑποκειμενικότητος τῆς σκέψεως ἐν τῇ ἀνα-
ποδράστῳ αὐτῆς ἐνεργείᾳ καὶ εἶναι ἀναπόδραστος ὅπως καὶ ἡ «αἰω-
νία παρουσία», ἥτις, μὴ ἀναιρεθεῖσα εἰσέτι ὑπὸ τοῦ μέλλοντος καὶ μὴ
ἐκφρασθεῖσα ἀκόμη ἐν τῷ παρελθόντι, εὑρίσκει ἐν τῷ μέλλοντι καὶ
τῷ παρελθόντι τὰ δύο διαλεκτικὰ στοιχεῖα τῆς ἴδιας της πραγματο-
ποιήσεως. Καὶ καταλιήγει ὁ ἐνεργισμός, κατὰ τὸν κατηγορηματικώ-
τερον τρόπον, εἰς τὴν ἴνευκρατικὴν λύσιν τοῦ γνωσεολογικοῦ προ-
βλήματος, ἀποκλείων πλέον ἀπὸ τοῦ κύκλου τοῦ καθαροῦ τούτου
«ἔγω», τὸ ὅποιον εἶναι ὁ νοῦς ἐν τῇ ἐνεργῷ αὐτοῦ παρουσίᾳ, πάντα πε-
ριορισμὸν δυνάμενον νὰ ἔπιτρέψῃ τὴν συναγωγὴν τῆς ζωῆς ἀπὸ
πραγματικότητα ἔξω αὐτῆς κειμένην.

Τῇ ἀληθείᾳ δύναμαι νὰ πράξω ὅτιδήποτε, οὐδέποτε ὅμως δύ-
ναμαι, σκεπτόμενος, νὰ πηδήσω ἔξω ἀπὸ τὴν σκέψιν μου· δὲν δύνα-
μαι κατ' ἀκολουθίαν νὰ γνωρίσω μίαν πραγματικότητα ἡ ὅποια κεῖ-
ται ἔξω τῆς σκέψεως μου. Καὶ οὔτε δύναται μιὰ τοιαύτη μορφὴ γνώ-
σεως νὰ θεωρηθῇ ως ἀτελής, ἐν συγκρίσει πρὸς ἔτεραν προηγουμένην
μορφὴν γνώσεως, ἐκτὸς ἐὰν ἀμφότεραι αἱ μορφαὶ αὗται ἐμφαίνον-
ται, ἐν ἀντικειμενικῇ ὑποστάσει, ως ἀναπαυόμεναι ἐπὶ βαθυτέραις τι-
νὸς ὑποκειμενικότητος, μοναδικῆς καὶ ἀσυγκρίτου ἐν τῇ καθαρῷ αὐ-
τῆς ἐνεργείᾳ.⁶ Η ἀρχὴ τῆς γνωσεολογίας τοῦ «ἐνεργισμοῦ» εἶναι ἡ ἀκό-
λουθος· οὐδὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ δεδομένον εἰς ἐμέ, παρὰ ὅταν
εἶναι εἰς ἐμὲ δεδομένον, παρὰ ὅταν ἀποτελεῖ ἓνα ἀπλοῦν διακαθορι-
σμὸν τοῦ ἴδιου μου κόσμου.

‘Ωπλισμένος μὲ περισσήν ἵκανότητα περὶ τὴν ἔρμηνείαν τῆς ἴστο-
ρίας, ὁ «ἐνεργισμὸς» καταδεικνύει εὐχερῶς, ὅτι ἡ γνωσεολογικὴ ἀρχὴ

τοι είναι ή συνεκτικωτέρα ὄλοκλήρου του συγχρόνου¹ υπόκειμενι τμοῦ». "Αλλώς τε καὶ ή καθόλου ἔξελιξις τῆς φιλοσοφίας τῆς Δύσεως πρέπει νὰ κάτανοηθῇ ὡς βαθμαία ἔξελιξις πρὸς τὸν ἀπόλυτον υπόκειμενισμὸν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπελευθερωθέντα ἀπὸ τὰς ἀπειραρίθμους μορφὰς τῆς πραγματικῆς ἀντικειμενικοποιήσεως, πρῶτον τοῦ κίσμου καὶ ὑπερού τοῦ ἐγώ. Τῇ ἀληθείᾳ ἀναζῇ ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ δὲ πνοῇ τοῦ καθαροῦ καντιανισμοῦ, τῆς καντιανῆς ἴδεοκρατίας, οἵτις ὅμως μετὰ ταῦτα ἐκορυφώθη εἰς πραγματιστικὸν ἐπιστέγασμα, ἀπλῶς ἀπὸ πολεμικὴν καχυποψίαν κατὰ τοῦ ἐκπεσόντος ἴδεαλισμοῦ τοῦ Berkeley. Ή ἐν τῷ συστήματι τοῦ τελευταίου τούτου παριστηρουμένη μέχοις ἐσχάτων διάλυσις τῆς «οὐσίας» τῶν φαινομένων, προσκρούει εἰς τὸ βαθύτερα χαρακτηριστικὰ τῆς ἴδιοσυγκρασίας τοῦ Kant, διαπαιδαγωγημένου υπὸ τῆς φύσεως καὶ ὅντος κυρίως γνωσεολόγου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Άλλὴ καὶ δὲ βερκελεῖανὸς ἴδεαλισμὸς ἐπαληθεύεται καὶ ὄλοκληροῦται ἐν τῷ «ἐνεργισμῷ» καὶ ὅσον ἀναγνωρίζεται τὸ ἀπόλυτον κύρος ἐκάστης κατ' ἐνέργειαν ἀναγωγῆς (ἐν προκειμένῳ δὲ ἐπρεπε ἀντὶ περὶ «ἐκάστης» ἀναγωγῆς νὰ γίνεται μᾶλλον λόγος περὶ «μιᾶς» τοιαύτης) τοῦ εἶναι εἰς τὸ νοεῖν, χωρὶς ἐν τέλει νὰ προστρύγωμεν, πραγματιστικῶς σκεπτόμενοι, εἰς τὴν ἴδεαν τοῦ θείου, ἐν ᾧ περιέχεται η δλίτης τῶν ἀναγωγῶν αὐτῶν, αἱ δποῖαι οὖτε θεωροῦνται κατὰ πολλαπλὸν τρόπον. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ «ἀντικειμενισμοῦ» κατὰ ταῦτα, τὸ «ἐγώ» τοῦ «ἐνεργισμοῦ» δὲν εἶναι πιοτὲ τὸ «ἐγώ» τοῦ Fichte, λαμβανόμενον ἐν τῇ ἐσωτέρᾳ του φύσει, καθ' ἣν τοῦτο δὲν εἶναι τὸ «ἐγώ» τὸ δποῖον, ὅπως διακαθορισθῇ, δεῖται τῆς ἀντιθέσεως τοῦ «μὴ - ἐγώ», (διότι τοιουτοτόπως καθίσταται καθίδις καὶ τὸ «μὴ - ἐγώ» καὶ τὸ «ἐγώ» ἀντικείμενον, ἐιρ̄ ὅσον ὑπάκειται καὶ τοῦτο εἰς τὸν γενικὸν νόμον τῶν ἀντικειμένων, τῶν δποίων δὲ δρισμὸς συνεπάγεται τὴν πρὸς ἔτερον τι συσχέτισιν), ἀλλὰ ἐν «ἐγώ» πλέον συγκεκριμένον, ἀποτελοῦν αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφικὴν αὐτογνωσίαν, ἐν τὸς τῆς δποίας πλέον γεννᾶται η ἀξίωσις τῆς ἀντιθέσεως τοῦ πρώτου ἐκείνου «ἐγώ» πρὸς τὸ «μὴ - ἐγώ». αὐτογνωσίαν η δποία, ἐφ' ὅσον διατηρεῖ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀπολύτου ὑποκειμενικότητος καὶ κατ' ἐνέργειαν λειτουργίας, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ αὐτη ἵν οbjecto καὶ δὴ ὡς διακαθοριζόμενη υπὸ μιᾶς ταύτης ἀντιτιθεμένης ἐτερότητος. Καὶ οὖτως, η θεωρία τοῦ «ἐνεργισμοῦ» πραγματοποιεῖ τὴν οὐσιωδείτεραν ἀπαίτησιν τῆς ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς, ὡς καὶ γενικῶς.

πάσης περὶ τοῦ γίγνεσθαι θεωρίας. Πράγματι εἴτε θεωρηθῇ τὸ γίγνεσθαι πραγματιστικῶς, ὡς ἀρχὴ τοῦ κόσμου, ὡς ἔχει τοῦτο παρὸ Ήρακλείτῳ καὶ παρὰ πάσῃ ἔξελικτικῇ θεωρίᾳ, εἴτε θεωρηθῇ τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Ἐγέλου, ὡς ἴδιανικὸς νόμος, ἐξ οὗ δικόσμος αὐτογεννᾶται, ὅπωσδήποτε καθίσταται τὸ γίγνεσθαι φανταστικὸν καὶ ἀναληθές, διότι καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης θεωρούμενον, ἐν τῇ ἀντικειμενικῇ του πραγματικότητι, δὲν δύναται ἄλλως νὰ διαγνωσθῇ, παρὰ ἐν τῇ ἀκινησίᾳ τοῦ παρόντος, ἐν τῷ στατικῷ σχηματισμῷ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ.⁹ Εν τῷ ἔγελιανῷ συστήματι ἄλλος εἶναι διαλεκτικὸς νόμος, διεργῶν ἐν τῇ σκέψει ἔκεινου δστις, κατανοῶν αὐτόν, τὸν πραγματοποιεῖ εἰς ὅλους τοὺς σταθμούς του, καὶ ἄλλο τὸ συστηματικὸν καὶ στατικὸν σύνολον τῶν ἴδιων αὐτοῦ σταθμῶν, θεωρουμένων πλέον ὡς ἀπαραιτήτων στοιχείων αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ γίγνεσθαι. Ως ἐκ τούτου τὸ μόνον γίγνεσθαι τὸ δποῖον, ἐφ' δσον ἀντικειμενικοποιεῖται, δὲν δύναται, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, νὰ σταματήσῃ καὶ νὰ νεκρωθῇ, εἶναι ἀκριβῶς τὸ γίγνεσθαι ἔκεινου τοῦ στοιχείου τὸ δποῖον δὲν δύναται νὰ ἀντικειμενικοποιηθῇ, τὸ γίγνεσθαι τοῦ καθαροῦ ὑποκειμένου, ὡς ἐνεργοῦντος λόγου. Οὕτως ἡ ἐννοιολογικὴ διαλεκτικὴ τοῦ Ἐγέλου, ἡ δποία ἀνέρχεται ἀπὸ τὰς πλέον ἀφηρμένας κατηγορίας τοῦ εἶναι, ὅλιγον κατ' ὅλιγον εἰς τὸ ἀνυπέρβλητον ὑψος τῆς ἀπολύτου φιλοσοφικῆς αὐτογνωσίας, — ἐνῷ πράγματι ἡ αὐτογνωσία αὕτη, ἐν τῇ ἐνεργούσῃ ἀληθείᾳ αὐτῆς, ὑπάρχει ἥδη καὶ ἐνεργεῖ καὶ εἰς τοὺς πρώτους δρισμοὺς τῆς λογικῆς του — εὑρίσκει τὴν καλυτέραν της πλήρωσιν ἐν τῇ διαλεκτικῇ τοῦ Gentile, περὶ τοῦ ἐνεργοῦντος «ἐγώ».

II

“Ἡδη ἔρωτάται ποῖαι εἶναι αἱ κυριώτεραι δυσκολίαι αἱ ἐνυπάρχουσαι εἰς τὴν τοιαύτην θεωρίαν. Ἀπὸ τὸς ἀπειραρίθμους ἀντιρρήσεις, αἵτινες ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ συστήματος τούτου ἡγέρθησαν κατ' αὐτοῦ καὶ ἔξακολουθοῦν κατ' αὐτοῦ νὰ προβάλλωνται, τόσον ἀπὸ μέρους πραγματιστῶν καὶ σκεπτικῶν, δσον ἀπὸ